

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 23

1942

UPPSALA 1942

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1942

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

42700

Dödsmotivet i Freses Slutsång.

Av Alf Kjellén.

Under en tid, då frågan om människans tillstånd efter döden står i centrum för den teologiska diskussionen, kan måhända Jacob Freses berömda dikt Auctorens Saliga förtröstan och Slut-Sång väcka ett visst intresse.¹ Genom analys av dikten få vi en något intimare kännedom om den karolinska litteraturens behandling av dödsmotivet — en hittills rätt förbisedd sida av tidens problematik — vartill kommer det psykologiska intresse, som den dödssjuka skaldens intensivt upplevda stämningar måste tillvinna sig.

Det är ju en allmänt känd sak, att Freses liv och livssyn tidigt präglades av sjukdom. Själv talar han ofta i sina dikter om en »svår och häftig skälfvesot»², som synes ha ansatt honom särskilt illa om vårarna och på sitt sätt gett impulser till hans bekanta vårbetraktelser med deras gripande kontrastering av den vaknande naturen och sjukdomsanfallen. Med tanke på sjukdomens periodicitet och betydelsen av ordet »skälfvesot» i äldre språkbruk³ skulle man vara böjd för att tro, att det var frossa, som Frese led av. Men att döma av en anonym gravdikt över honom, där det talas om hans »förtärder lunga»⁴, var väl dödsorsaken närmast tuberkulos. Enligt samma källa var Frese de fem sista åren nästan ständigt bunden vid sjukbädden.

Som ofta framhållits, måste man räkna med denna sjuklighet för att förstå den dödslängtan, som ständigt ger sig till känna i Freses senare diktning. Kanske har den lungsiktiges hektiska tillstånd haft en viss betydelse för det extatiska draget i hans hinsidesvisioner, liksom å andra sidan hans ofta uttalade längtan efter gravens kyla måste sättas i samband med hans patologiska, feberheta tillstånd. Så drömmer han i Slutsång:

Hur' hwilar sig min kropp i kyhle sanden!
Ock i sitt rum en liuflig swalka får!

Samma tankegång återkommer i en dikt, som Frese betecknande nog kallade Öfwer sin graf och som publicerades i Kårta Sede-Lärör och Sede-Tillämpningar (1726):

Här smakar den sin ro uti den kalla Sanden
Som i sin sälla död til Gud upsände Anden (s. 50).

¹ Tryckt för första gången i *Någre poëtiske Samlingar*, Sthlm 1728, s. 69 ff. Bokens titel förkortas i forts. till *Saml.* Dikten kallas här Slutsång.

² Jfr A. Hultin, *Inledning till Valda skrifter af Jacob Frese*, i *Skrifter utg. af Sv. Litteratursällskapet i Finland* 52, Hfors 1912, s. LVIII ff.

³ Jfr K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 2, s. 386.

⁴ Jfr Hultin, *a. a.*, s. CXVI.

Också i ett annat avseende fick Freses sjukdom betydelse för hans dödsuppfattning: härigenom fördjupades hans religiösa intresse för hinsidesproblemet. Tyvärr veta vi icke något närmare om den andliga kris, som skalden utkämpade på sitt sjukläger. Det finnes emellertid antydningar i hans produktion, som visa, att han tidvis uppfattade sin sjukdom som ett straff från en hämnande rättfärdig Gud, alltså i stil med ortodoxiens stränga Gudsuppfattning.¹ Så heter det i en (odat.) Bön under sjukdom: »Din hämd(!) söker mig: Din grymhet trycker mig: det går alt öfwer mig!»² I Slutsångs sista strof skymtar denne hämnare, en Jahvegestalt, som låter världen genomlida svåra prövningar. Liksom fågeln söker skydd för åskan, vill skalden komma undan alla jordens bedrövelser:

Så söker jag min säkerhet at niuta,
Här torde bli, ho wet? en usel tid,
På det, om Gud sin grymhet wil utgiuta
Jag hwila må, och såfwa sött J: F:rid.

Men den dödssjuka Frese kunde på det hela taget icke acceptera denna mörka Gudsuppfattning utan nästan genomgående anammade han i sin diktning pietisternas mildare förkunnelse om en nådefull Gud. Vi kunna icke till fullo förstå innebörden av den varma dager, det förklarade skimmer, som vilar över Freses Slutsång, utan att taga största hänsyn till denna omständighet. Den är av avgörande betydelse.

I detta sammanhang ha vi icke anledning att gå in på frågan om Freses allmänna förhållande till pietismen — ett ganska ventilerat ämne — men i och för analysen av Slutsång måste vi beröra de impulser, som hans stämningar och känslor inför döden fingo från detta håll. Liksom hela den mystiskt färgade folkliga strömning, som fanns latent under ortodoxiens dagar³, hade också pietismen en stark dragning mot världsförakt och dödslängtan. Emellertid synes detta världsförakt drag ha varit alldeles särskilt utvecklat hos Freses främsta auktoritet Karl Kiellin, den pietistiske komministern i Maria församling i Stockholm.⁴ På ett gripande sätt kommer denna böjelse fram i M. Aurivillius' nekrolog över Kiellin, där det berättas om huru han på dödsbädden samtalade med vännerna om sitt förakt för världen och sin »försmak af tillkommande lifwets glädie».⁵ Det är ju givet, att en förkunnare med denna mystiskt färgade hinsidestränad måste ha haft en stark inverkan på den samtidigt känslige och sjuklige skalden. Vi kunna också se av Freses bevarade gravdikt över Kiellin, att denne ingett honom icke bara en ljusare Gudsförtröstan i stil med pietisternas vanliga förkunnelse utan även en stark förvissning om himmelrikets fröjder, vilken nästan får den aktuella upplevelsens omedelbara karaktär, liksom hos lärofadern själv. Kiellin hade så förstärkt hans svaga tro, skriver Frese i gravdikten över honom:

¹ Se H. Pleijel, *Karolinsk kyrkofromhet etc.*, i *Svenska kyrkans historia* 5, Sthlm 1935, s. 137 f.

² *Saml.*, s. 25.

³ Denna folkliga strömning är utförligt behandlad i D. Lindquist, *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet*, Uppsala 1939. Sambandet mellan denna strömning och pietismen beröres bl. a. å s. 426 f.

⁴ Jfr Hultin, *a. a.*, s. LXXVI f. om Kiellins allmänna betydelse för Frese.

⁵ Sthlm 1729, F.

At jag mig äga wet,
I Gud en sann dehlachtighet:
Och glädien mig så wisser är,
Som wore jag alredan där.¹

De sista raderna antyda den intensitet, som hinsidesvisionen hade i den sjuke skaldens långtansfyllda drömmar. Även i Slutsång antydes samma upplevelse:

O huru glad min Siäl til Frid jag sänder!
I tankar jag re'n wistas utom mig!

Man observerar f. ö. i Slutsång, att solen med sin värme och sitt intensiva sken gång på gång blir en lättfattlig symbol för det gudomliga, liksom så många gånger i bibeln² och senare mystiskt färgad litteratur. Det stora exemplet är väl Dantes Divina Commedia med sina många ljusvisioner.

I den analyserade dikten av Frese finnes det också en rad andra motiv, som höra samman med pietismens allmänna stämningar inför döden. Man kan som exempel taga upp skaldens bruk av strömsymbolen. I 1600-talets många dikter om förgängelsen nyttjas ofta bilden av en flod eller en ström som uttryck för den obarmhärtigt försvinnande existensen. Så skriver Stiernhielm i några bekanta rader i Hercules, att intet äger »bestånd i Werlden» utan rinner som en ström, vilken är uttorkad om aftonen.³ Samma motiv återkommer i Freses Slutsång, men det har här undergått en viss förskjutning:

Lik som en dröm nu är, och snart försvinner,
.....
Som Strömmen bort i modrens skiöte rinner,
Och samlas i det wida wilda Haf:
Som skuggan / bäst han syn's, har undanfarit,
Och blott en skymt utaf dess wäsend' gier:
Så är hwad jag i denna världen warit /
En Dröm / en Ström / en Skugge och ei mer.

När skalden här använder strömmotivet, får det utan tvivel uttrycka förgängelsens faktum, något som skalden själv erfarit genom sin stora bräcklighet⁴, men det symboliserar även mystikens unio sacra: individen försvinner genom att uppgå i och sammansmälta med det oändliga, gudomliga eller modersfamnen för att nämna en suggestiv jämförelse. Denna mystik fanns i rikt mått i den folkliga strömning, som jag nyss berört, men den utvecklades också hos pietismen. I de svenska pietisternas vanliga sångbok, Mose och Lambsens Wisor, som Frese utan tvivel kände till, påträffar man många strofer, som uttrycka samma mystiska allkänsla. Individen förlöses och förenas med Gud, framställd under bilden av ett oändligt hav. Tag som exempel dessa rader:

¹ *Saml.*, s. 46.

² Jfr t. ex. Malaki, kap. 4: 2.

³ Dessa rader ha — som D. Lindquist påpekat för mig — slående likhet med *Jobs bok*, kap. 14: 11: människan i sin förgängelse liknas vid en bäck, som »utlöper» och »förtorkas».

⁴ Man kan härmed jämföra en bröllopsdikt 1726 (tr. i *Saml.*, s. 53 ff.), där han på ett intensivt sätt ger uttryck åt förvissningen om att själv stå utanför människosläktet, att redan vara vigd åt döden:

Wid men'skiors samfund ser mig skild
Och tyck's bland Wissne Skuggor stå.

Tu ewig kärleks brunn / all godhets ursprungs källa /
 Som månd' i ewigt ljus från ewighet upwälla /
 Du brinner uti et omätligt kärleks haf
 Där intet ökar sig och intet tager af¹

Det är ju alldeles uppenbart, att den karolinska epokens från medeltiden nedärvda mystik ligger på samma linje som romantikens oändlighetslängtan.

I vår analys av dödsmotivet i Slutsång ha vi hittills sysslat med preliminära frågor och icke gått in på det mer obeaktade problemet om själens och kroppens förhållande efter döden. Men innan vi beröra detta spörsmål, måste några synpunkter anläggas på frågan om huru man under denna tid tänkte sig »livet efter detta». Tyvärr föreligger ej någon närmare framställning om hithörande idéer i Sverige under 1600-talet², utan vi få nöja oss med det stoff, som en flyktig undersökning av katekeser, psalmböcker och andaktsböcker kan skänka oss. Som bakgrund ges här en kortfattad framställning av den allmänna utveckling, som dessa idéer genomgått.

Som bekant särskilde man under den urkristna tiden ej så bestämt mellan själ och kropp i fråga om uppståndelsens mysterium.³ Under inflytande från en senjudisk uppfattning menade man, att människans kropp skulle uppstå i förändligad skepnad (»köttets uppståndelse») på den yttersta dagen, då Kristus skulle komma till jorden och skipa rättvisa. Genom hellenistiskt inflytande blev denna eskatologi spiritualiserad, en process, som framträdde tydligt redan hos gnostikerna. I sin uppståndelselära särskilde dessa skarpt mellan kropp och själ, varvid de fäste sig nästan uteslutande vid själens öde efter döden. Enligt gnostikernas uppfattning innebar människornas uppståndelse, att själen genast efter döden förflyttades till andra sfärer, medan kroppen ginge förgängelsens öde till mötes. Vi ha ingen anledning att sysselsätta oss med alla de slingrande utvecklingslinjer, som dessa uppståndelseläror skulle genomlöpa, utan övergå direkt till »gammalprotestantismens tid» i de lutherska länderna.⁴ I det stora hela övertog en spiritualistisk uppfattning, i det att man menade, att själen omedelbart efter döden finge sin dom: himmelens fröjder eller helvetets kval. För alla dem som hyste denna åsikt blev idén om den yttersta dagen snarast en rest av den urkristna eskatologien. Dess betydelse för individerna vore närmast den, att kropparna nu också erhöles sin »förklaring».

Naturligtvis fanns det många nyanser i uppfattningen om människan efter döden, något som icke minst det svenska materialet ger vid handen. För att till en början nämna de mest kända katekesutläggningarna står Paulinus Gothus' *Thesaurus Catecheticus* avgjort på mer »urkristen» ståndpunkt i hithörande frågor — i enlighet med katekesutläggningarnas vanliga ortodoxa anda — medan Svebilus' *Enfaldig Förklaring* när-

¹ *Mose och Lambsens Wisor* 1717, s. 177. Cit. hos M. Lamm, *Upplýsningens romantik* 1, s. 73, där den mystiska allkänslan hos pietismen antydes.

² En kortfattad framställning med kateketiskt material finnes i G. Lizell, *Den kateketiska undervisningen* 3, Sthlm 1920, s. 288 f.

³ Den följande allmänna framställningen bygger huvudsakligen på P. Althaus' utredning om *Eschatologie* i *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* 2, 1928.

⁴ Att döma av Althaus' terminologi ungefär motsvarande ortodoxiens tidevarv hos oss

mar sig den spiritualistiska riktningen. Han fäster sålunda stor vikt vid läran om själens odödlighet och betonar, att de trognas själar efter döden föras till »Abrahams sköte».¹

I de ofta en smula mystiskt färgade andaktsböckerna framträder givetvis klarare den spiritualiserade uppståndelse läran. Ett typiskt exempel erbjuder Catharina Gyldenstiernas Ett Andeligt Apotek (Riga 1678), där den starka längtan efter själens förlossning från förgängelsen får genuina uttryck. Man kan t. ex. läsa dessa rader: »O huru ganska wäl står thet til med Siälen/ som är frijat och förlossat ifrån then jordiska kropp/ och kan säkert fara till himbla».² Kroppen är det som tynger ner och håller tillbaka den frälsta själen, som efter döden vill styra till sitt rätta hem.

I den gamla psalmboken av 1698 finnes det vissa psalmer, som koncentrera sig kring idén om kroppens uppståndelse på den yttersta dagen — till dessa återkommer jag — men i allmänhet framstår själens öde som det väsentliga. N:r 383 strof 4 kan nog anses vara typisk för den vanliga tron på själens snara förlossning efter döden och dess slutliga förening med kroppen:

Uplös min siäl af thetta band /
O undfå henne i tin hand
Lät kroppen hwilas i jorden få /
Att han må glad tin dom undfå.

Huru tydligt framträder här icke mystikerns längtan efter själens befrielse från jordelivet-fängelset alldeles som i en annan psalmstrof, där samma dödsföreställningar återkomma (n:r 387: 3):

Jagh kommer af ett brusand' haaf
På rätta glädie stranden /
Min kropp han lägges nedh i graf
Men Gudh uptager andan.

Det förutsattes alltså, att ett slags domslut fälles redan strax efter döden; man kan f. ö. observera den citerade psalmens sista strof, där ett hopp uttalas, »at siälen tages til tigh up/ Til the uthwaldas skara». I en annan psalm (n:r 405) påträffas t. o. m. en ganska vidlyftig utläggning om huru själen omedelbart efter döden får sin dom, varefter den som befinnes rättfärdig får komma till himlen. Den egentliga domedagen har i detta sammanhang snarast en formell, »offentlig» betydelse:

Domen håls offentlig tå /
När som kroppen mån uppståå:
När som Jesus sielf wil komma /
Glädia sigh tå alle fromma.

I den pietism, som Frese kom i intim beröring med, tycks även den spiritualistiska linjen ha varit dominerande. Man kan som exempel citera en strof i Mose och Lamsens Wisor, där det heter om syndarens lott:

Tå kroppen lägges död i graf /
Men siälen blifwer buren
Af dieflar til sit pino-rum (s. 161).

Det är dualism med platonsk härstamning, ej gammalkristen uppfattning.

¹ A. a., Uppsala 1689, s. 56.

² S. 276. Jfr D. Lindquist, a. a., s. 389.

Som synes av denna korta översikt tillhör Freses andliga miljö övervägande den spiritualistiska riktningen. För att återgå till Freses Slutsång konstaterar man, att denna dikt huvudsakligen återspeglar samma åskådning, något som är lättbegripligt också ur psykologisk synpunkt. Skaldens eteriska, trånsjuka läggning måste predisponera honom för en sådan uppfattning. Den framträder nu särskilt i den tredje strofen, där på psalmboksvis kroppens och själens tillstånd efter döden sammanställas:

Hur' hwilar sig min kropp i kyhle sanden!

Hur' glädier sig hos Gud den Sälle anden.

I denna dikt skyntar icke ens föreställningen om den yttersta dagen, utan himmelriket uppfattas som ett nära förestående mål för den frälsta själens otåliga längtan. När tanken på himmelen — med undanträngande av domsföreställningen — får en sådan betydelse, har skalden anslutit sig till den folkliga mystiska strömningen, där dylika tankekomplex spelade stor roll.¹ I andra verk har denna längtan fått en starkare konkretion, t. ex. i en prosabetraktelse, Tankar öfwer förgängligheten och döden², där skalden tycker sig skåda, huru änglarna föra i triumf de saliga till Nya Jerusalem. Men aldrig har han låtit det gudomliga ljussketnet så intensivt flöda över tavlan som just i Slutsång.

I detta sammanhang frågar man sig, om Freses pietistiska tankar avsatt karakteristiska spår i diktens himmelsvision. Emellertid synas de knappast ha gjort sig gällande i någon högre grad; endast i ett fall tycker man sig kunna finna tydliga impulser från detta håll. Som bekant utmärktes ofta pietismens hinsidesföreställningar av en sensuell nyans i brudmystikens anda. När Frese i Slutsång drömmer om sin nära förestående lycka i himmelriket:

Här får jag mig i wällusts strömmar bada,

begagnar han vattensymbolen med utgångspunkt från bibeln³ men förmodligen också under inflytande från pietismens andliga diktning. Här fick nämligen denna symbol ofta en halvt mystiskt transcendental, halvt sinnlig innebörd med en lika påträngande stilistisk utformning.⁴

Det synes knappast vara av större intresse att vidare fördjupa oss i de föreställningar om *själens* öde efter döden, vilka kunna utläsas ur Slutsång. Av mer komplicerad natur är Freses uppfattning om kroppens tillstånd efter samma genomgripande tilldragelse. I själva verket påträffas här ett par av de mest säregna tankegångarna i Freses föreställningsvärld, idéer, som ge oss ett begrepp om det sammansatta och inkonsekventa draget i skaldens mystik.

Vi måste nu åter anknyta till den gamla psalmbokens framställning om kroppens öde efter döden. Den skall ju förvandlas till stoft för att till sist undergå sin förklaring. Emellertid kan man lägga märke till att

¹ Jfr Lindquist, *a. a.*, s. 383 f.

² *Andelige och Werldslige Dikter*, Sthlm 1726, s. 29 ff. Förkortas: *Andl. o. Werldsl. Dikt.*

³ Jfr *Psalt.*, kap. 36: 9 (om Guds godhet): »The warda drukne utaf thins hus rika hafwor; och tu skänker them med wällust såsom med enom ström.» Påpekad för mig av doc. Lindquist.

⁴ Jfr Lamm, *a. a.* 1, s. 74.

kroppens mellantillstånd skildras på något olika sätt i skilda psalmer. De författare, som koncentrerar sig kring idén om köttets uppståndelse på den yttersta dagen, framhålla gärna kroppens vila, ro, tills den slutliga förklaringen och domen inträffar. Så heter det i n:r 383: 4:

Lät kroppen hwilas i jorden så /
At han må gladh sin doom undfåå.

Å andra sidan framhäva de mera platoniserande skalderna ofta kroppens förmultning som en kontrast till själens saliga hädanfärd genast efter döden. Det må räcka med ett exempel (n:r 400: 3):

Ändoch kroppen förrotnar här /
Lefwer doch siälen Gudi när.

I Freses författarskap finnas flera dikter, som klart företräda den sistnämnda riktningen. När han, som han vanligen gör, i hänförda tongångar skildrar själens förklaring, sker det gärna i stark kontrast mot den förgängelse, som kroppen måste undergå. Som ett karakteristiskt exempel kan man nämna Tankar öfwer förgängligheten och döden¹, där det heter:

Under betraktande af min död / förekommer mig all den Härlighet / som på oss uppenbaras skall. Här ser jag fuller en mörk och ohyggeelig Graf / därest det ämne / som jag haft mitt ursprung af / mig åter omfattar; Men så ser jag ock här hos Himmelen öppen och otalige swäfwande Änglar / som beledsaga de dödas Siälar till frihet.

Ännu ohyggligare gravbetraktelser finna vi i den hemska Hamletfantasiens Öfver ett Benhus, där skalden kan jämföras med 1600-talets mest realistiska förgängelsediktare:

Faslige Skuggor / I samlade Skräf / u'r skymtande Hallar
Kiöttlöse knogor och rankotte ben / förmultnade skallar /
Ach! hwar fins E'r förriga fröjd här i bleknade lundér?

Men icke heller här visar sig pessimismen vara djupt rotad utan endast vara fränsidan av en ljus tro på själens salighet. Trots de ohyggliga upplevelserna i benhuset är skalden för sin del förvissad om den sanning, som uttryckes med de paradoxala raderna: »glädien begyns / när Glädien är ute».²

Slutsång intar onekligen en viss särställning i Freses produktion, då skalden starkt betonar sin glädje över själens hädanfärd efter döden utan att samtidigt komma in på några dystra gravbetraktelser. I stället anknyter han här till den andra motivlinjen, uppfattningen om kroppens ro och vila i jorden. Det heter ju i de flera gånger citerade raderna i Slutsång:

Hur' hwilar sig min kropp i kyhle sanden!
Ock i sitt rum en liufig swalka får!

¹ *Andl. o. Werldsl. Dikt.*, s. 31.

² *Andl. o. Werldsl. Dikt.*, s. 79. — Hos E. Liedgren (*Svensk psalm och andlig visa*, Upps. 1926, s. 473) heter det med en viss överdrift: »Det vill synas, som om redan med pietismen den medeltida gravskräcken givit vika.» Som exempel anföres Frese. Det framgår ju av den föregående framställningen, att skalden i själva verket rätt ofta gripits av den gamla gravskräcken, men den kunde aldrig helt deprimera honom, då hans förhoppningar om själens frälsning voro långt starkare.

Vi få endast några antydningar om Freses åskådning på denna punkt, f. ö. i full anslutning till diktens hela karaktär av stämmingsfullt tema med olika variationer. För att förstå den intellektuella innebörden i de citerade raderna måste vi draga fram några andra betraktelser av Frese, vilka mera genomgående visa hans beroende av den »urkristna» uppfattningen om döden med dess betoning av »köttets uppståndelse». Kronologiska synpunkter kunna ej anläggas, vi ha endast att konstatera, att skalden ännu tre år före sin död skrev en så pass litet spiritualistisk dikt över uppståndelsemotivet som Beträktande af Guds Allmakt och Godhet (dat. Stockholm ²³/₉, 1726).¹ Jag citerar rätt utförligt den vackra skildringen av gravens svalhet och ro, en skildring, som nästan får en antikt plastisk karaktär. Döden, heter det,

afkläder oss ock; Men straxt vår nakenhet höljer,
I den swalkande natt, och uti Grafwena döljer.
Lämnar oss i vår frid; och om oss dörena sluter,
Där vår aska sitt hägn af wårdande Andarne niuter.
O huru sälle ä de som i Jordene liggia och hwila!
I den Wäneste Jord! dit de från mödene ihla.

.....
Men de döde ha ro inunder Nattenes wingar (s. 18).

Alldeles som i en del psalmer med samma motiv anknyter skalden till sist till tanken på domens dag, då alla skola väckas.

I det stora hela är det nog karakteristiskt för Freses hithörande dikter, att idéerna om den yttersta dagen och kropparnas *slutliga* uppståndelse ej få någon större betydelse (jfr ovan s. 66). Dessa dogmatiska satser skjutas i bakgrunden för ett egenartat stämmingsbetonat försjunkande i föreställningen om gravens ljuvlighet. Som vi funno av den nyss citerade dikten om Guds allmakt, var det många associationer, som här sammanlänkades: drömmarna om den »swalkande natten», som höljer de döda, det slutna gravrummets frid och de beskyddande andarnas vård. Man skulle kunna tillägga, att skalden fäster särskilt stor vikt vid tanken på jorden, som sluter de döda i sin väna famn.

I själva verket har Frese utfört det sista motivet i en särskild dikt, Tal till Jorden, som kan karakteriseras som en sons ömhetsförklaring till Moder Jord:

Jag ser Dig wäna Jord med tacksam tancka an;
O huru högt må mig din huldhet doch behaga!
Du äst den Mor / som ej sitt barn förlåta kan;
När Werlden för oss skyr / will du oss till dig taga;
Du fattar oss i famn / när döden will oss glupa;
Du gie'r vår mun en kyss / när vi i Grafwen stupa.²

Det är världsflykt i dessa rader lika väl som i de spiritualistiska drömmarna om själens salighet, vilka vi tidigare analyserat. Men det återstår att förklara, varför skalden glidit in i sådana tankebanor, som i Tal till Jorden fått så starkt uttryck och även i Slutsång toucherats i raderna om kroppens »swalka» i graven. Hur har detta sista vilorum blivit ett så lockande perspektiv, bl. a. uttryckt genom moderssymbolen, den abso-

¹ *Saml.*, s. 12 ff.

² *Andl. o. Werldsl. Dikt.*, s. 81.

luta trygghetens symbol¹, alldeles som vi sett vara fallet med själens mål i de spiritualistiska dikterna?

Som Enckell berört i en intressant uppsats i *Ny Argus* (1926), måste man givetvis räkna med skaldens sjuklighet som en förklaring till denna gravromantik. Vi voro inne på ämnet, då vi snuddade vid frågan om Freses tuberkulos och antydde hans längtan efter gravens svalka i motsats till lungsjukdomens hektiska tillstånd. Man behöver knappast framhålla, att den av fysiska plågor ansatte skalden måste drömma om ro, frid. Så skrev han i den ovan citerade dikten *Öfwer sin Graf*:

Här smakar den sin ro uti den kalla Sanden
som i sin sälla död till Gud upsände Anden.

Mindre prononcerat kommer samma motiv fram i några här ofta citerade rader i *Slutsång*.

Man förstår, att från denna utgångspunkt vilan i jordens sköte ofta får karaktären av den absoluta ro, som en lugn och stilla sömn skänker. Frese har i flera dikter spunnit på detta tema, exempelvis i följande poem, som han skrev efter en överståndens akut sjukdom. Jag citerar bara dessa rader:

Min enda längtan war / at bland de döda bo /
Och mig till stilla sömn i Jordens Skiöte gifwa.²

Men Freses sjuklighet räcker ej som förklaring av problemet. Genom hänvisning därtill klarlägges icke den hängivna kärlek till själva jorden, som antydes i den sista dikten liksom i *Slutsång* och som på ett utförligt sätt behandlats i *Tal till Jorden*. Huru skola vi förstå denna dyrkan av jorden, som kommer fram exempelvis i de smeksamma orden om »wänaste Jord» och i skildringen av döden som återförening med en högt älskad moder?

Så vitt jag kan finna, måste man här taga i betraktande Freses starkt dokumenterade naturkänsla. Av allt i detta liv var det väl naturen, som mest fängslade den sjuke skalden. På sitt sjukläger hade han under vårens annalkande drömt om fåglarnas sång och blommornas fågring. Hans tidigare vårbetraktelser ge rika vittnesbörd om sådana stämningar. Men de skänka också inblick i en brytning i hans väsen mellan denna livsinstinkt och en salighetstrånad, som på sätt och vis får vara en kompensation för allt det som Frese måste avstå från i denna tillvaro. Ett studium av de vanligen daterade vårbetraktelserna ge sålunda vid handen, att naturen utanför skaldens fönster alltmer bleknar för honom i kontrast till de mer och mer intensiva salighetsvisionerna. Det är typiskt, då han i en vårbetraktelse (1722) försonar sig med tanken, att all jordisk glädje är en »flyktig fröjd»:

Jag väntar den uti de sälla Siälars Möte . . .³

¹ Någon starkare självbiografisk grund till denna symbolbildning torde ej kunna spåras. Vi få nöja oss med att konstatera, att föräldrarnas äktenskap synes ha varit mycket harmoniskt och att F. höll deras minne — de gingo tidigt bort — i största helgd (jfr Hultin, *a. a.*, s. xvi ff.). — Beträffande Atterboms spekulationer kring samma tema kan man som bekant draga vittgående slutsatser av självbiografisk art (jfr G. Axberger, *Den unge Atterbom*, Uppsala 1936, spec. kap. II: 4).

² *Andl. o. Werldsl. Dikt.*, s. 28.

³ *Andl. o. Werldsl. Dikt.*, s. 19.

Nu förhåller det sig otvivelaktigt så att denna naturkänsla på omvägar kom igen i skaldens gravfantasier; den var för stark för att kunna utdrivas. När Frese längtade efter att sammansmälta med den »wänaste Jord», gjorde han det i en kanske ej fullt medveten åtrå att kunna uppnå förening med den livgivande blomstrande naturen, allt det som han älskat så under tidigare dagar.

Vad vi här till sist berört innebär ingenting, som strider mot talet om mystiken i Freses skaldepersonlighet, utan tvärtom. I själva verket har det mystiska flödet i hans väsen blott sökt sig olika utlopp, då han ibland hängett sig åt strålande himmelsvisioner, ibland frossat i naturpanteistiska gravfantasier. Det kan vara av intresse konstatera, att samma labilitet, samma vaga stämningsfrosseri också karakteriserar en del samtida tyska skaldar, vilka som tidstyper komma Frese rätt nära. Ett exempel erbjuder Logau, som i sina naturfilosofiska spekulationer hänger sig åt samma dyrkan av graven, jorden, varvid också moderssymbolen får konstnärlig användning:

Der Tod ist unser Vater von dem uns nun empfängt
Das Erdgrab, unsre Mutter und uns in ihr vermängt.¹

Liknande tankar återfinnas hos en Czepko och en Harsdörffer², hos vilka renässansens panteistiska spekulationer länkats in i mystiska, rent stämningsbetonade banor, i en psykologiskt förklarlig strävan att tolka dödens obönhörliga faktum så optimistiskt som möjligt.³ Som Rehn framhåller i sitt betydelsefulla arbete, finnes från 1600-talets slut en allt starkare strävan att skapa en vänlig, sympatisk bild av döden. Man ville komma ifrån de medeltida groteska benrangels- och dödsdansfantasierna.

I Freses Slutsång finnes det lika litet som hos de tyska skalderna något strängt spekulativt sammanhang mellan de dödsföreställningar, som vi här karakteriserat som spiritualistiska och »urkristna». Frese var ingen tänkare utan en känslomänniska, som sökte näring för sina optimistiska dödsfantasier, var han kunde. Det paradoxala resultatet skulle bli, att genom denna kluvenhet hans hinsidesbetraktelse synes peka fram å ena sidan mot romantikens mest eteriska platonism och å andra sidan mot den naturpanteism, som i en del 1700-talsfilosofi och i 1920-talets livstro skulle få några av sina starkaste uttryck.⁴

¹ Se W. Rehn, *Der Todesgedanke in der deutschen Dichtung vom Mittelalter bis zur Romantik*, Halle 1928, s. 203.

² Se Rehn, *a. a.*, s. 213, 217.

³ Jfr Rehn, *a. a.*, s. 234 ff.

⁴ Jfr t. ex. A. Lundkvist, *Döden i diktsamlingen Vit man*, Sthlm 1932, s. 97:

Bränn min kropp i en hög eld
och strö ut min aska i vinden,
över fälten, floderna, städerna —
att regna i blomkalkar,
blandas med frömjöl på stilla vatten,
trampas till damm på torgen —
jag ingår i en ny rytm i atomernas dans.